

ЗДРАВНИЯТ КОНТЕКСТ В ОБРЕДНОСТТА НА ПРАЗНИЦИ ОТ ТРАДИЦИОННИЯ БЪЛГАРСКИ КАЛЕНДАР

Славка Тошкова-Христозова

Медицински университет – Пловдив

*Департамент за езиково и специализирано обучение, 4000, Пловдив, България,
s_hristozova@abv.bg*

THE HEALTH CONTEXT IN THE HOLIDAY RITUALS FROM THE TRADITIONAL BULGARIAN CALENDAR

Slavka Toshkova – Hristozova

Medical University – Plovdiv

Ddepartment of language and specialised training, 4000, Plovdiv, Bulgaria

ABSTRACT

Some rituals and symbolism in three holidays from the traditional Bulgarian calendar, which refer to health, are presented in this article. The explanation of the underlying health context is intended for foreign medical students. Knowledge from the field of traditional medicine and culture are among the conditions which build up an intercultural competence in students and support their adaptation to the Bulgarian culture. Acquiring knowledge regarding beliefs and traditions, ensuring health suggests a more active communication in the context of traditional culture as well as creating interest at using environmental factors for healing and combining their methods with traditional medicine.

Key words: traditional culture, environment, health

Здравето в неговите две същности – физическо и психично, са основният предмет на познавателна дейност в профилираните университети по медицина. Специфичната релация между медико-физиологичната насоченост на обучението по медицина и съдържащият се в образователния процес хуманитарен елемент, е оценката за здравето като личностна и обществена ценност. Хуманитарните знания в нехуманитарен Медицински университет не са приоритет в подготовката нито на магистрите от професионално направление „лекар” и „лекар по дентална медицина”, нито на бакалаврите от професионално направление „Здравни грижи”. Много е сложно вписването в учебните планове на факултетите по медицина, дентална медицина и фармация на хуманитарно ориентиран лекционен курс. Въпреки това подобни факултативи са насочени към личностното изграждане на медиците. Те целят отстояване на хуманния характер на медицината като по този начин способстват за преодоляване на негативната обществена нагласа за възприемане на медицинската емблема като вид търговска марка. Хуманитарният акцент в обучението по медицина се поставя посредством изучаване на дисциплини, чиито кръг от проблеми разглеждат въпроси от гранични области на научното познание – медицинска етика, здравно законодателство, история на медицината, психология и др. Чрез тях у бъдещите медици се изграждат различни нива на компетенции, залагат се ценностни ориентири.

Ценностите са в основата на всяка култура. Те определят моралните устои на обществото и налагат етични правила, категории и оценки, общовалидни или значими в конкретен исторически етап. Развитието на духовната култура се съпътства с пораждаване и утвърждаване на нови ценности, при което някои от предходните загубват своята актуалност. Медицинското образование в България се основава на общовалидни ценности – милосърдие, хуманно отношение към пациента, емпатийно изслушване и др. Но формирането на личност чрез предаване на ценности и придобиване на умения в образователна среда по медицина в България, чрез образователен процес, воден от българи, означава различно йерархизиране на

ценностите и подреждането им по специфичен начин, присъщ на българската менталност и традиционния модел култура.

Когато в образователната среда на Медицински университет обективно съществуват културни различия и се съчетават няколко мадела традиционни култури, се налага обясняване на оценките за значимост на ценностите, на символи и светоусещане, специфични за българската духовност и отличаващи се от традиционно заложената у чуждестранните студенти културна матрица. Следователно, работата с чуждестранни учаци се предполага изграждане у тях на представи, свързани с нов модел духовна култура, в т.ч. запознаване с някои празници от българския календар.

Придобиването на знания за традиционната култура на българите има за задача да се окаже психическа подкрепа при преодоляване на „културния шок“. Според Хеерт Хофстеде това състояние се изживява и е съпроводено от неприятни емоции. Той го оприличава на „стрес, след прехвърляне на индивида в непозната културна среда, което може да се придружи от физически симптоми“. Сред индикаторите за „културен шок“ е наличието на културна дезориентация, повишена тревожност, неудовлетвореност от средата и др. (Хофстеде, 2001: 28-30). За чуждестранните студенти ориентирането в новата социокултурна среда, както и осмислянето на системите от значения в нея – традиционни, ролеви, закони, оценъчни и др., са своеобразни „стъпала“, изкачването по които е реалното преминаване през процес на културна и социална адаптация. Запознаването с българската духовност и традиционен бит изграждат междукултурна и социокултурна компетентности у студентите. Социокултурната компетентност е поставена сред шестте базови способности, които трябва да притежава на личността. Тя е равнопоставена на лингвистичната, социолингвистичната, дискурсна, стратегийната и социалната компетентност (Илиева-Балтова, 1990: 57-59; Симеонова, 2005: 199). Обвързана е с традиционността и представлява социокултурната матрица, заложена в личността.

Разработването на учебно съдържание от областта на културната антропология означава създаване на методика, насочена към изработване на кратки специализирани текстове, езикова основа за работа, създаване на модели граматически упражнения към текста, съобразени с езиковото ниво на студентите, за които са предназначени. Важен елемент е изработването на тестове за разбиране на съдържанието. Написването на специализирани страноведски текстове, посветени на традиционна култура и народна медицина, следва да отговаря на условия, като:

- тематична обвързаност на материала с образователния профил на студентите;
- изграждане на междукултурна компетентност - същностен елемент при усвояването на българския език като чужд;
- подкрепа на мотивацията чрез предизвикване на интерес към изучаване на подобна тематика;
- съобразяване с интеркултурността на аудиторията и търсене на съответни културни паралели и др.

Ориентирането на студентите към профил медицина предполага нехуманитарна нагласа за обучение и съответно по-слабо изразен интерес към проблематика от областта на културната антропология и историята. Това извежда като важен подборът на подходящи дидактически технологии. От същностно значение е материалната осигуреност на учебната дейност – филми, мултимедия, художествени фотографии, картини и др. Важно значение има изборът на среда за провеждане на урок, свързан с традиционната култура, както и възможност студентите сами да участват в празник, наблюдение на възпроизвеждане на обредно действие и др. В образователна среда по медицина подходящият акцент е върху тази страна на българската традиционна култура, която представя разбиранията за здраве и

болест. В този смисъл по-специален интерес представляват три празника - Бабинден, Баба Марта и Еньовден.

Окръжаващата среда оказва значително влияние върху вярванията на човека и неговите ритуални действия по различен повод. Извършването на специални действия, съдържащи символен характер, зависят най-вече от условията в средата на живот и са обществено и културно обусловени. Според Басиан (по Боас, 1988:111) съществуват известни типове мисли, независимо от условията, в които живее човек, както и от неговите социални взаимодействия и психична нагласа. Той ги определя като „елементарни идеи“, които могат да имат местен произход, но могат да бъдат превнесени и да присъстват едновременно в няколко типа култури, независимо от географското им местоположение. Като пример може да се посочи водата и придаването ѝ от човека пречистващо значение не само в хигиенен и физиологичен, но и в сакрален смисъл. „Тъй като културата е върховен синтез на натрупан опит трябва да съществуват пътища и начини за предаването ѝ по наследство от едно поколение на друго. Необходимостта от такава система може да бъде наречена необходимост от образование“ (Малиновски, 1988:204), което в минали исторически епохи е усвоявано чрез предаването на знания за лечебните свойства на природните фактори.

Предаването на знания и опитност, свързани с разбирането за здраве и лекуване, е закодирано в някои ритуални действия в празниците Бабинден и Еньовден. Те продължават своето присъствие в съвременната българска празнична обредност. Първият (8 януари) се чества като „Ден на родилната помощ“ (21 януари), а вторият (24 юни) се приема за „Ден на билкаря“ и се почита като професионален празник от фармацевтите. Наблюдението от страна на чуждестранните студенти на отбелязването на тези празници в средата на Медицински университет, напр. в клиниката по акушерство и гинекология, УМБАЛ, подхранват любопитството към по-подробно запознаване с българската празнична обредност. Посочените празници принадлежат съответно към коледно-новогодишния (Бабинден), пролетния (Баба Марта) и летно-есенния празничен цикъл (Еньовден). В два от тях – зимния и летния, водата е символ на физическото очистване и духовно пречистване. Ритуалното измиване на Бабинден и на Еньовден означава осигуряване на здраве.

На Бабинден рано сутринта „бабата“ обхожда всички домове, в които е акуширала и изкъпва бебета, родени през годината. Поливането на вода и измиването на ръцете на бабата има хигиенно значение и очистваща символика. Следва изкъпване на бебето от бабата, която после намазва челото му с мед и върху него залепва червена вълна. Празникът продължава с веселие в дома на акушерката и с ритуалното ѝ „изкъпване“ в река или пръскането ѝ с вода на чешмата с пожелания за здраве. Подобно пречистващо и здравеносно предназначение имат къпането, потапянето в река, езеро или измиване с течаща вода на Еньовден. Ритуално се отмиват лошото и болестите. Измиването на косата с водата от прясно набрани билки цели осигуряване на здраве.

Определянето на разглежданите ритуални действия според класацията на обредите по Арнолд Ван Женеп (Женеп, 1988:172-173), могат да се определят като когнатиозни, насочени към всички в рода, директни, предназначени за изпълнителя, и позитивни, изпълнени с очаквания за положителен резултат след съответното магическо действие. В обредността и при трите празника се открояват ритуални практики, носещи символика за здраве, късмет и благополучие. Те съдържат надеждата за добро време и богата реколта. При обредността на Бабинден това е пожеланието за повече деца и здраве в семейството. При празника Баба Марта се извършват обреди и забрани, свързани с предизвикване на топло и хубаво време. Вярва се, че ако при изгрев слънцето види първо младо момиче, ще се засмее. Има забрана на този ден стара жена да излиза първа от вкъщи. Вярва се също, че преди изгрев на двора трябва да се постави нещо червено – пояс, дреха, престилка, прежда, „което ще разсмее Баба Марта“ и „ще я развесели“. Забраната да се пере и постила нещо с бял цвят на този ден, е с презумцията за предотвратяване на слани и градушки. По-различен е акцентът, вложен в

обредността на Еньовден, където се правят магически действия за „грабене“ или „мамене“ на плода от чужда нива чрез обирание на росата по земята и се практикува гадаене за здраве, плодородие и бъдещи очаквания („Еньова буля“, напяване на пръстените).

Всеки магически обред в различна степен изразява предполагаемата представа за предизвикване на свръхестествена сила и привличането ѝ на страната на този, който я призовава. Традиционно, най-разпространеният начин за предаване на магическа сила е прякото съприкосновение с предмета, чрез който тя се получава - носене на амулет, муска, предмет, с предпазващо значение. В този смисъл ритуалните практики в трите празника съдържат символика – предаване на очакването за здраве чрез окичване с предмет, притежаващ магическа функция - червена вълна (Бабинден), носене на мартеница (Баба Марта), изработване на венец от прясно набрани билки (Еньовден).

Магическа сила се придава на червения цвят, който присъства в обредността на първите два празника. Поставянето на червена вълна върху челото на бебето, което преди това е намазано с мед, обединява лечебното действие на меда с вярването, че червеното предпазва от лошо и има здравоносна сила. Усукването на червен и бял вълнен конец с пожеланието „да си бял и червен“, е изпълнено с надежда за придобиване на здраве и отчасти на плодородие. Магическата сила се придава от мартеницата, но тя е предмет, чрез който пожеланията на човека, който я прави придобиват магическа сила. По време на изработването на мартеницата жената спазва забраната докато не приключи работа да не се докосва до огън, за да не изгори магията и здравоносна сила, която предметът трябва да предаде. Търсенето на културни аналози показва, че все още в традиционната култура на Северна Гърция носенето на мартеница се прави заради предпазване от силното слънце и против изгаряне.

Предпазващо и лечебно действие имат билките, които се берат срещу Еньовден. Денят на лятното слънцестоене се свързва с поверието, че на изгрев слънцето „играе“, „трепти“ и „тръгва към зима“. Културни паралели на този празник откриваме у всички славянски народи, вкл. в Гърция и Мала Азия. Вярва се, че билките, набрани срещу Еньовден, са заредени със способността да лекуват и да развалят магии. От тях се изплитат венци, които се носят през целия ден на главите за здраве. Изработването на общ еньовски венец е специално обредно действие за предаване на здраве. Поставянето му в центъра на селото и преминаването на всички през него, е ритуал за очистване, предпазване от болест или с надеждата за скорошно оздравяване. Изсушаването на венеца е задължително. При необходимост през годината от него се вземат билки за запарки, мехлеми, измиване на рани или изкъпване. Билките, събирани на Еньовден, са определени само за лекуване на хора. За разлика от тях тези, набрани по Гергьовден или Спасовден, са за лечение на животни. Вярата, че на този ден водата има магическата сила да пречиства, както и че билките могат да лекуват, представят много архаична обредност, заложен в традиционната култура на поколения назад във времето. Обстоятелството, че християнската църква не успява да наложи забрана върху отбелязването на празника, а му придава ново съдържание, определяйки го за рожден ден на Св. Йоан Кръстител, само подчертава вечното желание на човека за здраве и предпазване от болест.

Познаването на традиционни символи и обяснението на извършваните ритуални действия от страна на преподавателя, представлява практическо въвеждане в езиковото обучение на фактология и артефакти от сферата на приложната антропология. Преподаването на знания, отнасящи се до традиционната материална и духовна култура на българите, са пример за прилагане на кроскултурен подход в обучението на чуждестранни студенти по медицина. Изучаването на българския фолклор, басни, приказки и др., активират връзката „комуникация – чуждоезиково обучение“ (Ангелов, 2007: 145). Чрез знанията за традиционния модел българска култура се постига разширяване на обхвата на социокултурната компетентност на студентите, обогатяват се техните комуникативни

умения. В контекста на обучението по медицина разглежданата тематика е предпоставка за активиране на езиковата комуникация в аспекта народна медицина и значение на природните фактори за здравето.

Литература:

1. Ангелов, Б., 2007, Комуникативни аспекти на ранното чуждоезиково обучение, УИ „Св. Климент Охридски“, София, 167 с.
2. Боас, Ф., 1988, Универсалност на културните черти, в: Етнография на човека и обществото т. I., СУ“ Климент Охридски“, с. 99-117.
3. Женеп, А., 1988, Класирането на обредите, в: Етнография на човека и обществото т. I., СУ“ Климент Охридски“, с. 172-173.
4. Илиева-Балтова, П., 1990, Съвременният български език и проблемите на междуезиковите контакти, София, с. 57-59.
5. Малиновски, Б., 1988, Функционална теория на културата, в: Етнография на човека и обществото т. I., СУ“ Климент Охридски“, с. 197-214.
6. Симеонова, С., 2005, Проблемът за социокултурната компетентност – предизвикателство пред методиката на обучение по български език, LiterNet, 25.03.2005, №3 (64).
7. Хофстеде, Х., 2001, Култури и организации. Софтуер на ума, Класика и стил, София, с. 28-30.